

[Faint, illegible text, likely a review or abstract.]

[Faint, illegible text, likely a review or abstract.]

[Faint, illegible text, likely a review or abstract.]

[Faint, illegible text, likely a signature or name.]

SCHIJPLUIDEN. A NEOLITHIC SETTLEMENT ON THE DUTCH NORTH SEA COAST
C. 3500 CAL BC, L.P. Louwe Kooijmans, P.F.B. Jongste red., [w:] *Analecta Praehistorica Leidensia*,
37/38: 2005/2006, Leiden 2006, 517 ss., 318 rycin, 127 tabel w tekście i 2 tabele poza tekstem.

Od ponad 90 lat archeologia holenderska rozwija się w ścisłej kooperacji z naukami przyrodniczymi. Początek tej współpracy wiąże się z postacią Alberta E. van Giffena (1884–1973) i powołanego przez niego w 1920 r. Biologiczno-Archeologicznego Instytutu na Uniwersytecie

w Groningen¹ (dalej: BAI). Od tego czasu studia nad społecznościami prehistorycznymi w Holandii prowadzone są wraz z poznawaniem środowiska przyrodniczego i dawnych ekosystemów, jako nieodłącznego kontekstu ich życia. Z inicjatywy BAI i służb konserwatorskich na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. podjęto wykopaliskowe badania archeologiczne w delcie Mozy i Renu. W ich rezultacie odkryto na głębokości od 3 do 6 m poniżej współczesnego poziomu morza pozostałości nieznanymi do tego czasu wspólnot epoki kamienia. Nazwano je kulturami Hazendonk, Swifterbant i Vlaardingen. Od lat siedemdziesiątych ubiegłego stulecia program systematycznych badań nad wskazanymi zjawiskami i obszarem zaczął realizować ośrodek naukowy w Lejdzie², a przede wszystkim Centrum Archeologii Uniwersytetu w Lejdzie, kierowane od lat osiemdziesiątych XX w. przez jednego z redaktorów omawianej książki – profesora Leenderta P. Louwe Kooijmansa. Uczony, z wykształcenia archeolog i geograf, swoim dorobkiem³ znakomicie wpisuje się w tradycję holenderskich badań nad społecznościami i środowiskiem przyrodniczym w prehistorii⁴. Zasłużył się również w rozwoju tego kierunku studiów archeologicznych, wprowadzając nowoczesne metody eksploracji i analiz tzw. stanowisk mokrych oraz organizując skoordynowane zespoły do badań terenowych, złożone z archeologów, przedstawicieli nauk przyrodniczych i techników. W tym zakresie ważnymi osiągnięciami L.P. Louwe Kooijmansa są doświadczenia w kierowaniu archeologicznymi pracami ratowniczymi na dużych stanowiskach oraz szybkie upowszechnianie rezultatów tych badań. Świadczą o tym obszernie monografie stanowisk z epoki kamienia, jak np. z Hardinxveld⁵ albo referowanego Schipluiden, przygotowywane z udziałem przedstawicieli wielu dyscyplin. Dla polskiego czytelnika, który coraz częściej ma możliwość korzystania z publikacji wyników prac wykopaliskowych prowadzonych na tzw. inwestycjach liniowych (trasach przebiegu autostrad, gazociągów itp.), omawiana książka może stanowić interesujący punkt porównań i chociażby z tego względu jej lektura jest warta polecenia.

Recenzowana książka ma charakter monograficznego ujęcia wyników kompleksowych badań stanowiska Schipluiden oraz pozyskanych stamtąd licznych i zróżnicowanych materiałów z młodszej epoki kamienia, wiążących się z tzw. kulturą Hazendonk. Jak uważają redaktorzy tomu, zaprezentowane wyniki mają wyjątkowe znaczenie, ponieważ opierają się na rezultatach ekspedycji wykopaliskowej, która po raz pierwszy odsłoniła w całości i zadokumentowała relikty osady

¹ J. A. B a k k e r, *Childe, van Giffen i archeologia holenderska do 1970 roku*, [w:] V. Gordon Childe i archeologia w XX wieku, J. Lech, F.M. Stępniewski red., Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace, t. 3, Warszawa 1999, s. 293–334.

² Por. uwagi w artykułach zawartych w pracy: *Between foraging and farming. An extended broad spectrum of papers presented to Leendert Louwe Kooijmans*, H. Fokkens, B.J. Coles, A.L. van Gijn, J.P. Kleijne, H.H. Ponjee, C.G. Slappendel red., *Analecta Praehistorica Leidensia*, 40, Leiden 2008.

³ Wybrane pozycje z dorobku L. P. L o u w e K o o i j m a n s a, dotyczące prehistorii obszaru delty Mozy i Renu: *The Rhine/Meuse Delta. Four studies on its prehistoric occupation and Holocene geology*, *Analecta Praehistorica Leidensia*, 7, Leiden 1974; t e n ż e, *Archaeology and coastal change in the Netherlands*, [w:] *Archaeology and coastal change*, F.H. Thompson red., The Society of Antiquaries of London, Occasional Paper. New Series, t. 1, London 1980, s. 106–133; t e n ż e, *Sporen in het land. De Nederlandse delta in the prehistorie*, Amsterdam 1985; t e n ż e, *Wetland exploitation and upland relations of prehistoric communities in the Netherlands*, [w:] *Flatlands and Wetlands: current themes in East Anglian archaeology*, J. Gardiner red., *East Anglian Archaeology*, t. 50, Norwich 1993, s. 71–116.

⁴ Por. uwagi: J. L e c h, *Z problemów badań epoki kamienia na Pomorzu. Podsumowanie*, [w:] *Aktualne problemy epoki kamienia na Pomorzu*, M. Fudziński, H. Paner red., Gdańsk 2009, s. 355–378.

⁵ *Hardinxveld-Giessendam Polderweg. Een mesolithisch jachtkamp in het rivierengebied (5500–5000 v. Ch.)*, L.P. Louwe Kooijmans red., *Rapportage Archeologische Monumentenzorg*, t. 83, Amersfoort 2001; *Hardinxveld Giessendam De Briun. Een kampplaats uit het Laat-Mesolithicum en het begin van de Swifterbant-cultuur (5500–4450 v. Ch.)*, L.P. Louwe Kooijmans red., *Rapportage Archeologische Monumentenzorg*, t. 88, Amersfoort 2001.

wspólnoty neolitycznej zamieszkującej południowe wybrzeże Morza Północnego. Ponadto, prace od etapu terenowego po gabinetowy prowadzono w ścisłej współpracy jednostek publicznych (uniwersytetów) i prywatnej firmy Archol BV, podległej uniwersytetowi w Lejdzie. W ocenie redaktorów książki, projekt zrealizowany w Schipluiden otwiera nowe możliwości dla organizacji badań w archeologii holenderskiej.

Osada społeczności tzw. kultury Hazendonk położona była na małej wydmie o powierzchni 0,5 ha. W okresie subborealnym otaczały ją nadmorskie obszary podmokłych równin. Osada była zamieszkiwana około 250–300 lat, między 3630–3380 BC. W krótkim czasie, po ustaniu osadnictwa, jej pozostałości przykryły torfy, zabezpieczając neolityczne nawarstwienia oraz inne zabytki przed niszczącymi czynnikami antropogenicznymi i przyrodniczymi. Dzięki takiemu przebiegowi procesów stratyfikacyjnych na stanowisku, zachowały się liczne pozostałości organiczne. W warunkach gabinetowych poddano je wieloaspektowym analizom i konserwacji. Podjęto również szerokie studia nad paleośrodowiskiem w pobliżu i w dalszym otoczeniu osady ukazujące dynamiczne zmiany w krajobrazie przyrodniczym mikroregionu Schipluiden w przeszłości. Ich przebieg został skonfrontowany ze sposobami życia neolitycznych społeczności – zdobywaniem pożywienia, pozyskiwaniem i użytkowaniem naturalnych surowców oraz sezonowością zajęć gospodarczych. Studia nad materiałami zabytkowymi wskazały na dalekosiężne kontakty, jakie utrzymywały wspólnoty z Schipluiden z innymi grupami zasiedlającymi pobraża Morza Północnego. Na takich podstawach wyprowadzono interesujące wnioski dotyczące oblicza kulturowego i społecznego ludności zamieszkującej niewielką wydmy około połowy 4 tys. BC.

Konstrukcja książki jest przejrzysta i dobrze zorganizowana w cztery części: I – *Introduction*, II – *Man and materials*, III – *Ecology and economy* i IV – *Synthesis*. Trzy pierwsze złożone są łącznie z 27 artykułów przygotowanych przez zespół 26 specjalistów z holenderskich ośrodków akademickich oraz firmy Archol BV. W ostatniej części monografii wyniki szczegółowych studiów podsumowuje L.P. Louwe Kooijmans, kreśląc obraz osady i społeczności z Schipluiden na tle epoki i zachodniego krańca Niżu Środkowoeuropejskiego.

W pierwszej części przedstawiono historię odkrycia stanowiska Schipluiden i metodykę prac wykopaliskowych. Jej obszerna część poświęcona jest stratygrafii i analizom litologicznym oraz radiowęglowym. W pierwotnym układzie depozycji zachowały się materiały na peryferii stanowiska. Były to przede wszystkim warstwy odpadków i warstwy spływowe, które rozdzielały pokłady torfu bez treści kulturowej. Dzięki takiemu układowi stratygraficznemu wyróżniono 4 fazy osadnictwa. Wszystkie z nich odnoszą się do jednej tradycji kulturowej – tzw. kultury Hazendonk. Na kumulacji wydmy zadokumentowano jedną warstwę akumulacyjną ze zmieszanyimi materiałami z całego okresu zamieszkiwania wydmy. Stan zachowania stanowiska w tej strefie nie pozwolił jednak, aby jamy kulturowe skupiające się na szczycie wydmy mogły być podstawą dla analiz i wniosków o przestrzennych oraz chronologicznych zmianach działalności mieszkańców neolitycznej osady. Przeprowadzono analizę zagęszczenia poszczególnych kategorii obiektów. Na podstawie uzyskanych wyników dotyczących dołków postłupowych wyróżniono 4 skupiska, które mogą być śladami po 4 osobnych zagrodach, funkcjonujących jednocześnie. Podjęto interesujące rozważania nad problematyką zachowania znalezisk archeologicznych z różnego typu surowców wobec czynników wpływających na ich degradację i redepozycję. Stwierdzono, że dystrybucja materiałów zabytkowych na stanowisku jest efektem procesów stokowych, koluwacyjnych oraz erozji. Podsumowując, w pierwszym rozdziale przedstawiono konteksty chronologiczny i przestrzenny oraz warunki zalegania na stanowisku znalezisk wszelkich kategorii, co uznano za podstawę dalszych analiz specjalistycznych oraz interpretacji.

Drugą część poświęcono prezentacji pochówków i luźnych szczątków ludzkich oraz opisowi i wieloaspektowym analizom artefaktów. Na wydmy, w obrębie osady, położone było małe cmentarzysko. Występowały na nim pochówki dorosłych mężczyzn i dzieci z silnie podkurczonymi nogami. W jednym z grobów pochowani byli dwaj mężczyźni, pozostałe groby były jednostkowe.

Na uwagę zasługuje jeden z pochówków, który został tak przygotowany w trakcie ceremonii pogrzebowej, aby ułożony do grobu dorosły mężczyzna trzymał w dłoniach trzy wyroby krzemienne i bryłkę pirytu. Te znaleziska zinterpretowano jako zestaw do krzesania ognia. Na stanowisku, poza terenem cmentarzyska, zarejestrowano jeszcze 36 luźnych kości ludzkich. Natrafiono na nie na peryferiach dawnej osady, w kontekście otaczających wydmy podmokłości i warstw akumulacyjnych. W wyniku analiz uznano, że wymienione szczątki pochodzą od 8 różnych osób. Materiał antropologiczny poddano specjalistycznym badaniom oceniającym stan zdrowia osobników, ich warunki bytowe oraz skład diety. Zarówno pochówki, jak i luźne szczątki ludzkie zaliczono do dwóch ostatnich etapów osadnictwa. Na ich podstawie wyprowadzono wniosek, że grupa zamieszkująca osadę w fazach 3 i 4 mogła liczyć 25 osób.

Pozyskany zbiór fragmentów naczyń ceramicznych liczy ponad 29 tys. okazów. Przeprowadzono analizy technologiczną, stylistyczną, chronologiczną i funkcjonalną na wytypowanej próbie znalezisk. Uzyskane dane w zakresie wytwórczości naczyń porównano do innych zbiorów ze stanowisk neolitycznych w rejonie delty Mozy i Renu, datowanych na 4 tys. BC. Materiały z Schipluiden zostały w całości zaliczone do grupy 3 tzw. kultury Hazendonk. W trakcie wykopalisk pozyskano także bardzo liczny zbiór zabytków krzemieniennych o charakterze podomowym, złożony z niemal 15 tys. okazów. Cały materiał przeanalizowano pod kątem morfologii, surowców, z jakich wykonano poszczególne wytwory, oraz spełnianych przez nie funkcji. Stwierdzono użytkowanie kilku odmian surowców krzemieniennych importowanych z obszarów nadmorskich, np. z okolicy Calais we Francji oraz z głębi kontynentu i miejsc, gdzie społeczności młodszej epoki kamienia pozyskiwały krzemień metodami górniczymi (np. ze Spiennes, Rijckholt oraz z Obourg). Z południowobelgijskiej strefy wapieni jurajskich sprowadzono wyroby makrolityczne: ostrza siekier oraz tzw. długie wióry. Na podstawie wyników analiz traseologicznych zabytków krzemieniennych zidentyfikowano ślady wielu czynności podejmowanych przez mieszkańców osady, tj.: filetowania tusz zwierzęcych, ścinania i strugania drewna, ścinania traw oraz innych dziko rosnących roślin, żęcia zboża, wiercenia w substancjach mineralnych i organicznych. Wieloaspektowe studia nad zabytkami krzemieniami dały podstawy do postawienia tezy o stabilnym i całorocznym zamieszkiwaniu osady przez wspólnoty wczesnorolnicze. Znaleziska kamienne podano podobnym analizom jak okazy ze skał krzemionkowych. Ponadto, w badaniach funkcjonalnych żaren posłużono się metodą fitolitów. W rezultacie jej zastosowania wykazano, że w osadzie przetwarzano ziarna zbóż oraz dziko rosnących traw. Warto podkreślić, że również kamień był sprowadzany ze znacznych odległości, np. piryt z Arednów. Do wyrobu ozdób wykorzystywano jadeit, bursztyn, kwarcyt i kości. W trakcie prac wykopaliskowych pozyskano także liczny zbiór narzędzi z kości i poroży. Poddano je analizom morfologicznej, technologicznej, tafonomicznej i funkcjonalnej. Na podstawie ich wyników stwierdzono kontynuowanie wcześniejszych tradycji ugrupowań mezolitycznych w wytwarzaniu przekłuwaczy i dłut z kości długich jelenia. Na peryferiach osady, w uwodnionych utworach, zachowały się zabytki drewniane. Znaleziono fragmenty łuku z drewna jałowca (*Juniperus*), wiosel, rękojeści do umocowania ostrzy siekier i innych przedmiotów. Dużą grupę drewnianych znalezisk stanowią pozostałości po kółkach z ogrodzeń, otaczających osadę prawdopodobnie ze wszystkich stron. Płoty oddzielały przestrzeń położoną na wydmy (przestrzeń mieszkalną) od otaczających ją podmokłości. W przeciwieństwie do innych surowców, stwierdzono użytkowanie drewna lokalnych gatunków drzew. Z dwóch obiektów interpretowanych jako studnie wydobyto kawałki plecionki i fragmenty włókien organicznych, prawdopodobnie z kory wierzby. Zebrano także bryłki brzożowego dziegciu. Ten ogólny przegląd zabytków wystarczająco wskazuje na olbrzymią ilość danych, które udało się pozyskać w trakcie wykopalisk oraz prac gabinetowych. Różnorodność materiałów archeologicznych i informacji uzyskanych w trakcie ich analiz uświadamiają złożoność i „bogactwo” dawnej rzeczywistości, której twórcą była społeczność zamieszkująca wydmy w Schipluiden.

Prace zwarte w części III miały na celu rozszerzenie powyższych ustaleń o konteksty środowiskowy i gospodarczy zamieszkiwania wybrzeży Morza Północnego przez neolityczne społeczności na podstawie tzw. ekofaktów. Badacze, którzy zamieścili tam artykuły, podjęli wysiłki do wnikliwych rekonstrukcji paleośrodowiska nadmorskich równin Holandii i ich dynamicznych przemian w 4 tys. BC. Szczególną uwagę poświęcono otoczeniu miejsca zamieszkiwanego w neolicie. Rezultaty analiz okrzemek wypreparowanych z wypełniisk niektórych jam kulturowych ukazały zmiany w zasoleniu wody oraz zasięgu wkraczania wód morskich w głąb lądu. Oznaczono także okrzemki znajdujące się w wyselekcjonowanej próbie ułamków ceramiki. Wyniki ich analiz wskazały na lokalne pozyskiwanie gliny do wyrobu naczyń. Ceramika schudzana była domieszkami mineralnymi, a niekiedy stosowano do tego celu tłuczone muszle małży. Wskazano na wykorzystywanie głównie skorup sercówek (*Cerastoderma glaucum*). Badania nad muszlami uzupełniły dane dotyczące zmian w środowisku wodnym panującym w pobliżu stanowiska. Z warstw akumulacyjnych pozyskano aż 187 koprolitów, które poddano analizie makroskopowej. Krowie odchody stanowiły 18% oznaczonego materiału. Nie zarejestrowano typowych odchodów świń, owiec i kóz. Część mogła pochodzić od psów oraz od ludzi. Kilka koprolitów oraz wypaleniska wybranych obiektów poddano analizom na obecność pyłku roślin. Wyniki tych analiz wzbogaciły informacje służące rekonstrukcji poszycia leśnego w otoczeniu wydmy w okresie subborealnym. W trakcie wykopalisk pozyskano również liczny zbiór makroszczątków. W wyniku ich analiz potwierdzono wysiew zbóż oraz wykazano zbieractwo jagód, owoców, korzonków i bulw. Studia nad makroszczątkami z wykorzystaniem nowoczesnych metod analiz (np. przy użyciu elektronowego mikroskopu skaningowego) pozwoliły ustalić sposoby przygotowywania roślin do spożycia oraz określić ich udział w diecie. Podkreślono wyjątkowo dobre zachowanie tej kategorii materiałów archeologicznych w Schipluiden w porównaniu do innych stanowisk europejskiego neolitu. Zebrano dużą liczbę węgli drzewnych, nadających się do określenia gatunków drewna wykorzystywanego przez mieszkańców osady. Możliwości badań tej kategorii danych w ujęciu diachronicznym uzupełniły rekonstrukcje zmian otaczającego wydmy krajobrazu przyrodniczego. Analizy zbiorów kości ssaków, ptaków i ryb dały wgląd w zakres i sposoby gospodarki oraz jej przemian w czasie. W ciągu 300 lat zamieszkiwania osady w Schipluiden przez społeczności tzw. kultury Hazendonk krowa była dominującym gatunkiem hodowlanym. Trzymano również świnię. Polowano głównie na jelenie i dziki, w dalszej kolejności na różne gatunki zwierząt futerkowych i ssaki morskie na otwartych wodach Morza Północnego. Łowiono różne gatunki ptaków oraz ryb morskich i słodkowodnych. Studia nad szczątkami zwierzęcymi potwierdziły przypuszczenie o stałym i całorocznym zamieszkiwaniu osady w Schipluiden przez wspólnoty wczesnorolnicze. Wyróżniono kilka sezonów polowań na poszczególne gatunki zwierząt oraz zbiorów dziko rosnących roślin. Materiały i wyniki przeprowadzonych analiz wskazały na prowadzenie urozmaiconej gospodarki bez zaznaczonej specjalizacji, która nastawiona była na wykorzystywanie jednocześnie kilku stref ekologicznych nadmorskich równin i ich otulin.

Najlepszą rekomendacją omówionej książki jest opinia zawarta w jej ostatniej (IV), syntetycznej części, sformułowana przez Leenderta P. Louwe Kooijmansa: „The particular environmental situation and the associated research conditions make Schipluiden an anchor site for our understanding of the neolithisation process in the Lower Rhine Basin” (s. 514). Polski czytelnik ma zatem szansę poznania jednego z bardziej fascynujących problemów archeologii Europy – formowania się miejscowych tradycji i społeczności wczesnorolniczych – z perspektywy oryginalnego ujęcia holenderskiej prehistorii (o środowiskowym profilu) oraz nie mniej oryginalnego procesu neolityzacji w delcie Mozy i Reny oraz materiałów tzw. kultury Hazendonk. Dużą wartością omówionej książki wraz z ustaleniami, które rzetelnie argumentują wyniki specjalistycznych analiz, jest jej strona ilustracyjna, złożona z ponad 300 barwnych i czarno-białych zdjęć, rycin, wykresów oraz rysunkowych modeli.

Kamil Adamczak